

Розділ 4

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.951:353.09

В. А. Бондаренко

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВА У КОНТЕКСТІ ЦІННІСНИХ І СОЦІАЛЬНИХ АСПЕКТІВ

Розглянуто ефективність права у контексті ціннісних і соціальних аспектів, складність яких полягає в єдності соціально-конфліктного, інформаційного та юридичного елементів. Основним критерієм ефективності норм права виступають соціальні, психологічні та аксіологічні аспекти, які розглядаються в умовах адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу. Зазначено, що найважливішим завданням правової системи є цілеспрямоване формування національного характеру, національної ментальності і їх адекватне відображення в законодавстві, виховання поваги до права, віри в його соціальну цінність.

Ключові слова: *законодавство, право, норма права, ефективність норм права, адаптація національного законодавства.*

Постановка проблеми. Зміни в сучасному світі, інформаційно-комунікаційна революція і ускладнення системи громадських зв'язків спричинили ґрунтовну перебудову системи соціальної регуляції у внутрішньому світі людини, її мотиваційній системі, стандартах поведінки та ідеалах, соціальних очікуваннях. Очевидно, що формування особистості у нових умовах повинно супроводжуватися діяльністю держави з розвитку соціально адекватних якостей людини, її соціально позитивної самореалізації. Така діяльність покликана стати важливим чинником забезпечення ефективності права. Метою держави в новому культурно-історичному контексті має стати забезпечення відповідності технічних і соціальних змін основоположним принципам права як соціально-духовного регулятора, найважливішим психологічним вигодам і завданням.

Стан дослідження. Проблеми правової ефективності права і норм права вивчали провідні вітчизняні і зарубіжні учені-юристи, зокрема: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, І. Голосніченко, С. Горьова, С. Ківалов, М. Ковалів, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко, О. Остапенко, М. Тищенко, І. Тацішин, Б. Россинський, Г. Бребан, Е. Шмідт-Ассманнта ін. Загалом же в Україні комплексно не досліджували природу правової ефективності права і норм права у контексті адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу з позиції антропологічних, ціннісних і соціальних аспектів.

Метою статті є дослідження ефективності законодавства у контексті ціннісних і соціальних аспектів.

Виклад основних положень. Законодавство України, яке швидко розвивається в умовах адаптації до вимог Європейського Союзу, має розроблятися з чіткою орієнтацією на ефективність і панування права як соціально-духовного регулятора, його принципів у суспільному житті. Ефективність як феномен повинна стати предметом багатоаспектного, багатofакторного вивчення, в якому неабиякий акцент повинен бути зроблений на антропологічних, психологічних та аксіологічних аспектах. У цьому можна погодитися з позицією Е. Фрома, який зазначав, що цивілізація не в змозі задовольнити глибинні потреби людини, а метою всього соціально-економічного розвитку західного світу є матеріально забезпечене життя, рівний розподіл багатства, стабільна демократія та мир. І якраз у тих країнах, які наблизилися до цієї мети, спостерігаються найбільш ґрунтовні симптоми психічного дисбалансу [1, с. 65]. Тому ефекти соціального, зокрема правового, регулювання, психологічні та аксіологічні аспекти цих ефектів мають вельми суперечливий зміст.

Окреслене порушує питання про роль і співвідношення різних соціальних регуляторів у нових економічних, культурних і психологічних умовах існування людської цивілізації, про напрями та форми їх впливу на особистість, створювані ними соціальні, ціннісні, психологічні та інші ефекти.

Розвиток України в ХХ ст. довів, наскільки обсяжні можуть бути можливості держави у перетворенні економічного, політичного, соціального життя. Але він довів те, що жодні заходи правлячих еліт, що вживаються за допомогою арсеналу державно-правових засобів, не можуть дати довготривалого, стабільного ефекту без їх свідомого сприйняття, психологічної адаптації та солідаризації з ними населення.

У сучасних умовах необхідний аналіз не тільки права, але і його ефективності як багаторівневого феномена, що має різні форми

вираження. З цим пов'язано якісне розмежування ефективності права як соціально-духовного регулятора, як форми духовного існування людства, явища цивілізації та культури, ефективності норм законодавства, виданих уповноваженими органами державної влади та забезпечених можливістю застосування державного примусу.

Очевидно, що юридична наука і практика, держава в особі відповідних органів і організацій повинні не тільки враховувати комплекс психологічних чинників, що впливають на ефективність нормативних приписів, а й розробити і цілеспрямовано впроваджувати програму ідеологічних, виховних, соціальних, законодавчих та інших заходів, спрямованих на підвищення ролі права у регулюванні суспільного життя і на забезпечення ефективності законодавства.

Панівна у вітчизняній науці (М. Аракелян, В. Авер'янов, В. Денисова, П. Рабінович, В. Сіренко, Я. Шевченко) функціонально-цільова концепція ефективності норм права, що розглядає цю категорію як співвідношення цілей законодавця і реальних результатів, які настали, є важливим внеском у дослідження проблем ефективності в праві [2–5]. Однак, висунувши доволі обґрунтований і значущий критерій ефективності юридичних норм, вона не врахувала, на наш погляд, важливого моменту – антропологічної, ціннісної та соціальної адекватності поставлених цілей. Практика державно-правового життя в ХХ ст. засвідчила, що такою адекватністю норми законодавства володіють не завжди. Так, радянська держава навіть вищі правові цілі та цінності спрямувала на службу цілям політичним і партійним – комуністичному будівництву.

Проблема ефективності права та норм законодавства не повинна охоплювати лише питання забезпечення відповідності цілей правотворчих органів у виданні норм і результатів, які настали. Ігнорується змістовний аспект проблеми ефективності, їй надається суто технічно-го, соціально індиферентного характеру.

В умовах адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу, у контексті асоціації України до ЄС настав час переосмислити питання соціального і духовного призначення права, напрямів і форм його впливу та їх ефективності. Не тільки людина зобов'язана конструктивно діяти у світі права, а й право має бути конструктивно налаштоване щодо внутрішнього світу людини. Саме людина повинна опинитися в центрі всіх заходів держави, проведених реформ. Законодавство має бути гуманним стосовно соціально позитивних потреб особистості, її правовим очікуванням. Категорія ефективності права як соціального і духовного регулятора повинна розглядатися як багатозначна і багатоаспектна.

У широкому соціально-філософському сенсі ефективність права трактується як знаходження та здійснення безпечного, психологічно комфортного способу соціального існування людини і соціальних спільнот.

В антропологічному сенсі (поняття ефективності права повинно бути наповнене таким сенсом) під ефективністю права слід розуміти особистісний розвиток, той ступінь духовної і матеріальної творчої самореалізації особистості, які право ініціює і забезпечує.

Ефективність права може бути розглянута і як забезпечення належної збалансованості основоположних соціальних цінностей, що утворює аксіологічний (ціннісний) підхід.

Ефективність права щодо конкретної людини – це стійкий і результативний вплив права на психічні процеси, внутрішній світ, зокрема систему саморегуляції, на комплекс мотивів, ідеалів і потреб, результативне забезпечення правом соціально позитивної самореалізації індивіда. Якщо говорити про ефективність конкретних норм законодавства, то її найважливішою стороною також є антропологічна, психологічна.

У психологічному контексті ефективність норм законодавства означає їх психологічне визнання, солідарність із ними, здатність норм зумовлювати соціально позитивні зміни в психіці людини, її світосприйнятті. Ефективність норм законодавства – це їхня здійснена соціальна і антропологічна цінність, здатність ініціювати і гарантувати соціально адекватну самореалізацію особистості.

Ефективність як права в цілому, так і конкретних норм законодавства може бути розглянута і в інших ракурсах, наприклад утилітарному, конфліктному, соціальному та ін.

Найважливіший аспект застосування плюралістичного підходу до ефективності права та норм законодавства – необхідність розмежування видів такої ефективності. Законодавцю слід чітко усвідомити, яку ефективність і власне яких ефектів він має намір здобути.

Крім виділення юридичної та соціальної ефективності, є і інші класифікації. Ефективність норм законодавства поділяється на потенційну (прогнозовану) і реальну. Значне перевищення перших над іншою може свідчити про недоліки в роботі законодавця, його правовий ідеалізм, прорахунки у реалізації прийнятих норм, невідповідність правосвідомості законодавців і народу. Законодавцю слід ураховувати і те, що різні види норм (уповноважувальні, зобов'язувальні, заборонні, регулятивні, охоронні, матеріальні, процесуальні тощо) дають різний ефект як за своїм зовнішнім виявом, так і за інтенсивністю та іншими якостями.

Ефективність норм законодавства розрізняється також, на нашу думку, залежно від тимчасової дії ефектів. Недоліком правової політики багатьох держав, як і сучасної України, є орієнтація на отримання швидкого, кон'юнктурного або навіть надзвичайного ефекту. Очевидно, що діяльність держави повинна бути спрямована насамперед на отримання нехай і більш віддалених, але стабільних ефектів, що спираються на антропологічні, зокрема етнічні, ментальні основи [6, с. 157–158].

Важливе значення для подальшого дослідження питань ефективності в праві має розмежування онтологічних та аксіологічних передумов ефективності права, з одного боку, і чинників ефективності конкретних норм законодавства, – з іншого.

Отже, ефективність як права загалом, так і конкретних норм законодавства зокрема повинна розглядатися в контексті внутрішнього розвитку особистості, без якого неможливий і її зовнішній, і соціальний розвиток. Ефективність права полягає не у впровадженні в життя тих чи інших установок державної політики, які мають мінливий, а часто і кон'юнктурний характер, а в забезпеченні самореалізації особистості, її творчої діяльності. Право покликане розвивати в людині те, що називають продуктивною життєвою орієнтацією.

Найважливішими показниками ефективності права є психологічно комфортне і водночас соціально відповідальне існування особистості, задоволення її соціально адекватних потреб, культура яких повинна формуватися державою.

Розвиток суспільних відносин, їх упорядкованість невіддільні від розвитку та впорядкованості внутрішнього світу людини. Правове регулювання, головним предметом якого традиційно вважаються суспільні відносини, повинно бути спрямоване на обставини, що створюють ці відносини. Це сили внутрішнього світу особистості, її установки, потреби та очікування, основоположні якості, які переломлюються в правовій сфері. Особистість – не лише пасивний об'єкт правового впливу; це головний творець структур правової системи, «вимірювач» ефективності правового регулювання.

Дослідження проблем ефективності права та норм законодавства невіддільне від аналізу основоположних якостей особистості, сукупність яких іменується в літературі природою людини. На жаль, чинне законодавство не повною мірою пропонує програми підтримки найважливіших позитивних якостей особистості – творчої, духовності та прагнення до особистісного зростання. Попри те, що в Законі України «Про культуру» закріплені права на культурну діяльність, творчість, особисту культурну самобутність, залучення до культурних

цінностей, гуманітарну та художню освіту, реальні обов'язки держави щодо реалізації і захисту цих прав не вказані [7]. Найважливішою умовою забезпечення психологічної ефективності права та норм законодавства в сучасній Україні є боротьба з правовим нігілізмом.

Перед юридичною наукою постає завдання – вивчення становища людини в сучасному правовому і соціальному просторі. Інше її важливе завдання – виявлення, аналіз і викорінювання антропологічних, ментальних, культурних, соціальних причин конфліктної взаємодії внутрішнього світу особистості і системи соціальних приписів.

Право, щоб бути ефективним, має виступати не тільки засобом впливу зовнішнього контролю, а й дієвим засобом посилення саморегуляції, самоконтролю. Внутрішній зміст особистості та її поведження – не тільки результат механічного впровадження в її свідомість закономірностей об'єктивного світу, правової системи, а підсумок внутрішньої роботи особистості.

Поряд із загальнолюдськими якостями, потребами, психологічними реакціями слід урахувувати всі ті особливості психіки особистості, які пов'язані з фактом її приналежності до тієї чи іншої соціальної спільноти або сукупності соціальних спільнот (етнічних, ідеологічних, економічних, професійних тощо). У такому контексті не можна не відзначити важливу роль у забезпеченні ефективності права і норм законодавства, корпоративних норм, корпоративного регулювання, що доповнюють і конкретизують правове регулювання та впливають на його ефективність, а також роль особливостей національного менталітету.

Вивчення антропологічних проблем ефективності сучасного національного права неможливе без аналізу етнопсихологічних характеристик сучасної людини. Особливої актуальності набуває боротьба з такими якостями, поширеними в нинішньому суспільстві, як недолік самодисципліни, соціальна пасивність і лояльність до правопорушень, силовий комплекс, прагнення до культу лідера. Найважливіше завдання правової системи – цілеспрямоване формування національного характеру, національної ментальності і їх адекватне відображення в законодавстві, виховання поваги до права, віри в його соціальну цінність.

Значущим аксіологічними і психологічним чинником, що впливає на ефективність права як соціально-духовного регулятора та норм законодавства, є система мотивів ціннісних орієнтацій, потреб, ідеалів і очікувань особистості. Складовою ідеологічної та виховної роботи держави має стати формування «культури потреб». Формування «культури потреб» має стати і важливою формою боротьби

з деформаціями правосвідомості, боротьби за гармонійну та ефективну взаємодію права й особистості.

Для більш повного відображення духовних та етнічних ментальних засад у чинному законодавстві та забезпечення його психологічної ефективності необхідно посилити вплив інститутів громадянського суспільства та Міністерства інформаційної політики України на формування законодавства. Громадським організаціям слід було би надати право законодавчої ініціативи з питань моральності, релігії, культури. В умовах агресії Російської Федерації проти України Міністерству інформаційної політики України необхідно надати право контролю засобів масової інформації, зокрема право на зняття з ефіру програм або їх перенесення на нічний час.

Висновки. Прагнення держави оптимізувати і полегшити соціальне управління не повинно супроводжуватися спробами нівелювання особистості, придушенням індивідуальності, звуженням можливостей для творчої, соціально позитивної самореалізації. Аксіологічні, антропологічні та психологічні проблеми ефективності права складні та вимагають не тільки подальшого наукового дослідження, а й практичної реалізації, цілеспрямованих зусиль не тільки держави, але й інститутів громадянського суспільства, кожного громадянина.

1. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм; пер. с нем. Э. Телятниковой. – М.: АСТ, 2006. – 635 с.

2. Эффективность действия правовых норм / Я. И. Гилинский, Е. Н. Ловчикова и др.; под ред. А. С. Пашкова, Л. С. Явича, Э. А. Фомина. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. – 143 с.

3. Рабінович П. Ефективність юридичних норм: загальнотеоретично-поняттєвий інструментарій дослідження / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – С. 13–21.

4. Законодавство: проблеми ефективності / В. Б. Авер'янов, С. В. Бобровник, В. В. Головченко та ін.; під ред. В. Б. Авер'янова, В. Н. Денисова, В. Ф. Сіренка, Я. М. Шевченка. – К.: Наукова думка, 1995. – 231 с.

5. Аракелян М. Р. Эффективность права как фактор, определяющий состояние правозащитной деятельности государства (теоретический аспект) / М. Р. Аракелян // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць; відп. за вип. Л. І. Кормич. – О.: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2012. – Вип. 44. – С. 17–26.

6. Бондаренко В. А. Правова конструкція адміністративних норм та їх застосування органами виконавчої влади: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Вікторія Анатолівна Бондаренко. – Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2013. – 225 с.

7. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – Ст. 168.

Бондаренко В. А. Эффективность права в контексте ценностных и социальных аспектов

Рассмотрено эффективность права в контексте ценностных и социальных аспектов, сложность которых заключается в единстве социально-конфликтного, информационного и юридического элементов. Главным критерием эффективности норм права выступают социальные, психологические и аксиологические аспекты, которые рассматриваются в условиях адаптации национального законодательства к требованиям Европейского Союза.

Указано, что наиболее важной задачей правовой системы является целенаправленное формирование национального характера, национального менталитета и их надлежащего отражения в законодательстве, уважение к праву, вера в его социальное значение.

Ключевые слова: законодательство, право, норма права, эффективность права, адаптация национального законодательства.

Bondarenko V. A. Effectiveness of law in the context of valuable and social aspects

The legislation of Ukraine, which is developing rapidly in terms of adaptation to EU requirements, should be developed with a clear focus on the efficiency and the rule of law as a social and spiritual regulator, its principles in public life. Efficiency as a phenomenon should be subject to multidimensional, multifactorial study in which major emphasis should be placed on the anthropological, psychological and axiological aspects. The problem of the efficiency of law and the legislation should not only come together to ensure the objectives for lawmaking in the publication of standards and occurring results. Thus the substantial aspect of the problem of efficiency is ignored, it is given purely technical, social indifferent nature.

The effectiveness of law is relatively stable and effective influence on mental processes, the internal world, including a system of self-regulation, the set of reasons, ideals and needs, ensuring the effective fulfillment of positive social right o the individual. Speaking about the effectiveness of specific legislative norms, we must say that the most important aspects of it are of anthropological, psychological. In the psychological context the effectiveness of the legislation means their psychological acceptance, solidarity with them, the ability of social norms cause positive changes in the human psyche, its worldview. The effectiveness of the legislation is a social and anthropological value, their ability to initiate and ensure adequate social self-identity.

Effectiveness of law in general as well as specific norms of law must be considered in the context of internal personal development, without which external growth and social development are impossible. The effectiveness of law is not the enforcement of certain installations of public policy, which are variable and often opportunistic in nature, it should ensure personal self-realization, creative activity.

Key words: legislation, law, rule of law, efficiency of legal standards, adaptation of national legislation.

Стаття надійшла 23 жовтня 2015 р.